

UOT 784.3:78.01(510)

Svetlana Müzəffər qızı Hacıyeva

baş müəllim

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

AZ 1000, Bakı ş., Ü.Hacıbəyli küçəsi, 68

E-mail: S.Hacıyeva630@gmail.com

MUSIQI VƏ ƏDƏBİYYATIN SİNTEZİNDƏ BƏZİ XÜSUSİYYƏTLƏR

Açar sözlər: incəsənət növləri, qarşılıqlı əlaqə, ədəbiyyat, poeziya, musiqi və sözün sintezi

Məqalədə bədii janrların qarşılıqlı əlaqəsi problemlərinə baxılır. Qeyd olunur ki, bu son illərdə estetikə, musiqi nəzəriyyəsi və ədəbiyyat nəzəriyyəsi üzrə mütəxəssislərin diqqətini cəlb edən problemlərdən biridir. Eyni zamanda bu problemin araşdırılması musiqi pedaqogikası üçün də vacibdir. Pedaqogikada buna inteqrasiya və ya fənlərarası əlaqə deyilir. Eyni zamanda musiqi və söz birləşdikdə böyük estetik və ideoloji təsir gücünə malik olur. Məqalədə toxunulan məsələlər gənc nəslin tərbiyəsi baxımından çox əhəmiyyətlidir. Məqalədə bu problemin həlli yollarının dünya elmində qədim dövrlərdən bizim zamanımıza qədər axtarışları öz əksini tapmış, eynizamanda bu günkü günün tələblərini nəzərə alaraq, bəzi fikir və təkliflər konkret misallarla və nümunələrlə irəli sürülmüşdür. İlk dəfə olaraq belə fikir irəli sürülür ki, mahnıların sözləri ilə melodiyası arasındakı qarşılıqlı əlaqələri üç halda mövcud olur.

С.М.Гаджиева

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ В СИНТЕЗЕ МУЗЫКИ И ЛИТЕРАТУРЫ

Ключевые слова: виды искусств, взаимосвязь, литература, поэзия, синтез музыки и слова

В статье рассматриваются проблемы взаимодействия художественных жанров. Отмечается, что это одна из проблем, которая в последние годы привлекает внимание специалистов в области эстетики, теории музыки и теории литературы. В то же время изучение этой проблемы важно для музыкальной педагогики. В педагогике это называется интеграцией или межпредметными связями. В то же время, при взаимосвязи музыки и слова, они начинают иметь большое эстетическое и идеологическое воздействие. Поднятые в статье вопросы

S.M.Hacıyeva

очень важны с точки зрения воспитания подрастающего поколения. В статье отражен поиск решения данной проблемы в мировой науке с древнейших времен до наших дней, и вместе с тем, с учетом требований сегодняшнего дня, выдвигаются некоторые идеи и предложения на основе конкретных примеров. Здесь впервые выдвигается положение о том, что в песнях взаимосвязь музыки и слова бывает в трёх ипостасях.

S.M.Hacıyeva

SOME FEATURES IN THE SYNTHESIS OF MUSIC AND LITERATURE

Key words: arts, interconnection, literature, poetry, synthesis of music and words

The article considers the problems of the interaction of art genres. It is noted that this is one of the problems that has attracted the attention of experts in aesthetics, music theory and literary theory in recent years. At the same time, the study of this problem is important for music pedagogy. In pedagogy, this is called integration or interdisciplinary communication. At the same time, when music and words are combined, they have a great aesthetic and ideological impact. The issues raised in the article are very important in terms of educating the younger generation. The article reflects the search for solutions to this problem in world science from ancient times to our time, and at the same time, taking into account the requirements of today, some ideas and proposals are put forward with concrete examples. For the first time, it is suggested that the relationship between the lyrics and the melody of a song exists in three cases.

Bədii janrların qarşılıqlı əlaqə problemləri son illərdə estetikə, musiqi nəzəriyyəsi və ədəbiyyat nəzəriyyəsi üzrə mütəxəssislərin diqqətini cəlb edən problemlərdən biridir. Eyni zamanda bu problemin araşdırılması musiqi pedaqogikası üçün də vacibdir. Bu problem nəinki, mütəxəssisləri və eyni zamanda incəsənət xadimlərinin özlərinin də diqqətini cəlb etməkdədir.

Müxtəlif janrların sintezindən ibarət mahnılar Firəngiz Əlizadə və Fərəc Qarayevin şərq və qərb musiqisinin sintezindən yaranmış məşhur simfonik əsərləri, habelə memarlıqda, heykəltaraşlıqda, təsviri incəsənətdə, teatr tamaşalarında və s. müxtəlif cərəyanların sintezi buna sübutdur. Qeyd etmək lazımdır ki, sintez vaxtı janrlar, cərəyanlar “aparıcı” və “ikinci dərəcəli” kateqoriyalara bölünmüşlər. Hər bir sənət əsəri gerçəkliyin inikası olduğu kimi, hər bir janr və cərəyan da həmin gerçəkliyin spesifik cəhətlərinin inikasıdır.

İlk baxışda müxtəlif sənət növlərinin qarşılıqlı əlaqəsi və qarşılıqlı təsiri

sadə məsələ kimi görünə bilər. Məlumdur ki, bir sıra görkəmli yazıçılar, rəssamlar, bəstəkarlar, memarlar nəinki, öz sahələrində, həmçinin incəsənətin və hətta elmin digər sahələrində yazıb-yaratmışlar. Məsələn, İntibah dövrünün rəssamları Leonardo da Vinçi, Mikelancelo, Benvenuto Çellini və b. incəsənətin müxtəlif sahələrində gözəl əsərlər yaratmışlar. Sonrakı dövrlərdə Puşkinin əlyazmalarındakı qrafik rəsmləri, Mayakovskinin plakatlarını, Səməd Vurğunun gözəl saz çalmaqını, Üzeyir Hacıbəylinin ədəbi-bədii və elmi yaradıcılığını nümunə göstərmək olar.

Ümumiyyətlə, incəsənət tarixində Üzeyir Hacıbəyli kimi elmi və həm də bədii təfəkkürə malik şəxsiyyətlər olmuşdur. Məsələn, A.P.Borodin görkəmli bəstəkar olmaqla yanaşı məşhur kimyaçı idi. Və yaxud Əbu Əli ibn Sina şərq təbabətinin yaradıcısı olmaqla yanaşı böyük musiqi nəzəriyyəçisi idi. Onun "Elmlər kitabı" adlı fəlsəfi ensiklopediyasının musiqiyə həsr edilmiş bölməsində musiqi alətlərinin köklənməsinin riyazi əsasları verilmişdir. Bütün bunlar Ç.Darvinin məşhur bir kəlamının həqiqət olduğuna sübutdur. Ç.Darvin yazırdı: "İstedad - müxtəlif qabiliyyətlərin birləşməsidir." Bu qəbildən olan nümunələr ədəbiyyatın, təsviri sənətin, musiqiyə və hətta heykəltaraşlığın musiqiyə təsirinə və ya əksinə, onların qarşılıqlı təsirinə əyani sübutdur.

Müxtəlif sənət növlərinin qarşılıqlı təsirinin spesifik xüsusiyyətləri hələ qədim zamanlardan filosof, rəssam və sənətsünasların diqqətini özünə cəlb etmişdir.

Ərəstunun (Aristotel) "Poetika"sında, Leonardo da Vinçinin "Rəssamın şair, musiqiçi və heykəltəraşla mübahisəsi" adlı məşhur traktatında, Lessinqin "Laokoone"sində, Hegelin "Estetikadan mühazirələr"ində, Didronun "Rəssamlıq haqqında", "Aktyor haqqında paradoks" və s. digər bu şəkildə olan əsərlərdə yuxarıda qeyd olan nəzəri problem müəlliflərin yaşadığı dövrdən, onların dünyagörüşləri və habelə məşğul olduqları sənət növündən asılı olaraq müxtəlif cür həll olunmuşdur. Məsələn, Leonardo da Vinçi "Rəssamın şair, musiqiçi və heykəltəraşla mübahisəsi" traktatında rəssamlığı ön plana çəkir. Bu da öz dövrü üçün təbii sayılmalıdır. Çünki İntibah dövrü rəssamlığın çiçəkləndiyi dövr idi.

XVIII əsrdə yaşamış Lessinq isə real gerçəkliyi əks etdirməkdə poeziyaya üstünlük verir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Lessinq ilk dəfə olaraq incəsənət növlərini iki qrupa ayıraraq elmə "zaman sənəti" və "fəza sənəti" anlayışlarını daxil etmişdir. Lessinqə görə yalnız ədəbiyyat ətraf aləmi hərtərəfli təsvir edə bilər, təsviri sənət isə onun yalnız maddi, cismani gözəlliyini inikas etdirir. Hegelə görə isə incəsənətin ən yüksək təzahürü plastikadır. Çünki yalnız plastikada ideya və hiss vahid formada iştirak edir. Ədəbiyyat isə daha az şəkildə incəsənətdir. Çünki ədəbiyyatda hiss həyatın maddi örtüyünü üstələyir.

Göründüyü kimi, yuxarıda adları çəkilən müəlliflər problemə birtərəfli yanaşmış, bu və ya digər sənət növünün üstünlüyünü sübut etməyə çalışmışlar.

Belə yanaşma ayrı-ayrı sənət növlərinin məzmununu, bədii imkanlarını, spesifik xüsusiyyətlərini nəzərə almaq və müəyyən mənada sintetik sənət növlərinin inkişafına maneçilik törətmək təhlükəsi yaradır.

Müxtəlif sənət növlərinin, o cümlədən ədəbiyyatla musiqinin sintezi problemi həm də pedaqoji problemdir. Pedaqogikada buna integrasiya və ya fənlərarası əlaqə deyilir.

Məktəb təhsilinin vahidliyi problemi son illər dəfələrlə qaldırılmış və XXI əsr üçün təhsil qarşısında qoyulan əsas tələblərdən biri də şagirdlərə planetar və kosmik səviyyədə geniş düşünməyi öyrətmək, onlarda bütöv təfəkkürün, dünyanı vahid şəkildə dərk etmək, tam qavramaq qabiliyyətinin inkişafına kömək etməkdir. Hec də təsadüfi deyil ki, artıq məktəblərdə integrativ (sintez edilmiş) proqramların tətbiqinə başlanmışdır.

Fənlərarası integrasiyada, o cümlədən ədəbiyyatla musiqinin sintezində əxlaqi-estetik istiqamət kimi vahid şaquli mövzular əsasında şagirdlərin mənəvi mədəniyyətinin tərbiyəsi, bütöv təfəkkürün, dünyanın vahid dərkini inkişafı təmin edilir. Bununla yanaşı konkret, obrazlı və seyrçi təfəkkür, lazım olan ideyanı ayırmaq bacarığı ümumdən xüsusiyyətdən doğru keçmək qabiliyyəti inkişaf edir, şagirdlərin təfəkkür tərzini aktivləşir, məzmunlu anlayışlar və ümumiləşmələr formalaşır, şagirdlər şaquli mövzular nəticəsində biliklərini bir dərstdən o biri dərse məqsədyönlü şəkildə keçirə bilirlər. Nəticədə şagirdlər şaquli mövzuların aspektində dünyanın vahid şəklini tam qavrayırlar.

Beləliklə, integrasiya təlim prosesinə yeni yanaşma tərzlərini meydana çıxarır.

Bu məqalədə forma və məzmun, formal konstruksiyalar nəzərə alınmaqla ədəbiyyatla musiqinin qarşılıqlı əlaqəsinin, ədəbi və musiqi obrazlarının sintezinin xüsusiyyətləri və s. məsələləri izləməyə çalışmışıq.

Bu məqsədlə vokal-sintetik janrlara (mahnı, romans, opera) müraciət etmişik, və həmin janrların ümumtəhsil məktəblərinin musiqi dərslərində tədrisinə aid müəyyən mülahizələr irəli sürülmüşdür.

Ümumtəhsil məktəblərinin musiqi proqramı və dərslərində musiqi ilə ədəbiyyatın əlaqəsi mövzusu vardır. Lakin onların sintezi kifayət qədər araşdırılmır və sintezin yalnız formaları (mahnı, romans və s.) haqqında məlumat verilir. Təklif edirəm ki, bununla yanaşı sintezin xüsusiyyətləri də tədris edilsin. Bu xüsusiyyətlərin təsnifatı da verilmişdir. Mahnılar üçün: 1) sözlə musiqi uyğundur; 2) söz və musiqi uyğun deyil; 3) sözlərin emosional təsiri musiqiyə nisbətən daha güclüdür; 4) musiqinin emosional təsiri sözə nisbətən daha güclüdür.

Romans və ariyalarda isə ümumi emosional ovqatla yanaşı söz və musiqi mövzularının daxili dramaturji inkişafının da araşdırılması onun əhəmiyyəti təklif olunmuşdur.

İndi isə gəlin musiqi və ədəbiyyatın sintezində bəzi xüsusiyyətləri

araşdıraraq.

Musiqi və ədəbiyyat müstəqil sənət növləri olmaqla yanaşı, onlar sintetik obrazda birləşmək qabiliyyətinə malikdir. Sintetik incəsənət qrupuna dramatik teatr, kino, opera, balet və s. daxildir. Məsələn, teatrda digər incəsənət növləri: musiqi rəqs, rəsm və s. İştirak edə bilər.

Sintetik vokal janrına mahnı, romans, oratoriya, kantata, opera və s. aid edilir. Bu göstərilən janrlarda ədəbi mətn ilə qarşılıqlı əlaqə birinci dərəcəli əhəmiyyət kəsb edir.

Vokal-sintetik janrlardan öz formasına görə ən sadəsi mahnıdır. Mahnılar iki qrupa bölünür: xalq mahnıları və peşəkar mahnılar.

“Xalq mahnısı” anlayışına bir qədər aydınlıq gətirmək lazımdır. Əlbəttə ki, bütün xalq yığışb bir mahnı bəstələmir. Tarixən hər bir xalq mahnısının müəllifi olmuşdur və onun adı bu günə gəlib çıxmamışdır. Digər tərəfdən çox guman ki, mahnının mətni və musiqisi sonralar müxtəlif xanəndələr və aşiqlər tərəfindən cıalanmış, təkmilləşdirilmiş və indiki şəkildə zamanəmizə gəlib çıxmışdır. Peşəkar mahnılar isə peşəkar və ya həvəskar bəstəkarlar də yaradılan mahnılardır.

İstər xalq və istərsə də bəstəkar mahnısı olsun, onlar iki müxtəlif sənətin – poeziya və musiqinin birləşməsinin nəticəsidir. Bu sənətlərdən hər biri real aləmin özünə məxsus inikasıdır. Onlar özlərinə məxsus ifadə və təsvir vasitələrindən istifadə etməklə eyni bir obyektiv reallığı müxtəlif cəhətlərdən əks etdirirlər.

Bədii obrazın elə cəhətləri vardır ki, onları sözlə ifadə etmək mümkün deyil – bu funksiyayı musiqi yerinə yetirir və əksinə. Beləliklə, poeziya və musiqi bir-birini tamamlayaraq eyni bir obrazın açılmasına və emosional tonusun yaranmasına xidmət edirlər.

Daha aydın desək konkret obrazın, fikrin, təbiət və insan təsvirinin müəyyən hissə və emosiya ilə ifadə etmək vəzifəsi mahnının sözlərinin üzərinə düşür. Fikrin və emosiyaların inkişaf prosesi isə müxtəlif ifadə vasitələri, xüsusən də lad vasitəsilə musiqidə təzahürün tapır.

Qeyd edək ki, Azərbaycan məqamları bir-birindən təkcə səsdişməsinə görə deyil, həm də emosional təsirinə görə fərqlənir. Dahi Üzeyir Hacıbəyli özünün “Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları” əsərində milli məqamları emosional cəhətdən təsnif etmişdir. Bu isə bizə mahnılardakı şər ilə melodiyayı təkcə metroritmə görə deyil, həm də məzmununa görə müqayisə etmək imkanı verir. Məsələn, Üzeyir Hacıbəylinin “Koroğlu” operasındakı kimi səslənən, sonuncu təntənəli xor “rast” məqamındadır. Həmin operada kəndlilərin acınacaqlı həyatını təsvir edən xor “çahargah” məqamında, Nigarın məhəbbət ariyası isə “segah” məqamındadır.

Mahnının sözləri ilə melodiyası arasındakı qarşılıqlı əlaqələri araşdırarkən üç hala rast gəlmək olur:

I hal: mətn ilə melodiya arasında tam uyğunluq, paralellik var;

II hal: mətn ilə melodiya uyğun deyil, paralellik yoxdur.

III hal: mətn və ya melodiya üstünlük təşkil edir.

Hər üç hala dair nümunələrə baxaq:

Məsələn “Ay Dərbər” xalq mahnısının emosional məzmunlu melodiyası onun mətni ilə tam uyğundur. Həmin paralelliyi görmək üçün mətn ilə melodiyayı müqayisə edək:

Araz axar lil ilə
Dəstə-dəstə gül ilə
Aləmə can bağışlar
Məni saxlar dil ilə
Ay Dərbər, can Dərbər
Can sənə qurban Dərbər

Mahnının mətnindən görürük ki, burada vahid bədii obraz və vahid emosional tonus vardır: qəhrəmanın qəqəmli, kədərli və ümidlə dolu intim hissləri.

Mahnının melodiyasında da vahid bədii-emosional obraz açıqlanır və melodiyanın əsasını “bəyatı-şiraz” məqamı təşkil edir. Üzeyir Hacıbəylinin təsnifatına görə bu məqam öz xarakterinə (estetik-psixoloji baxından) dinləyicidə kədər hissi oyadır.

Mahnının mətni ilə melodiyası əsasındakı paralelizmə aid başqa bir nümunə g-stərək: Ağacda leylək – xalq mahnısı

Buradakı canlı və bir qədər də yüngül melodiyanın ovqatı mahnının sözlərindəki ovqatla tam üst-üstə düşür. Mahnı məhəbbət mövzusunda olsa da buyrada çılgın və həsrətli sevgidən söhbət getmir:

Oğlan: Ağacda leylək yuva bağlar gedər,
Qız sevən oğlan hara ağlar gedər?

Qız: Mən sənin yarı deyiləm, ay oğlan,
Bağçada barın deyiləm, ay oğlan.

Oğlan: Alışdım yandım xəbərin yox sənin,
Mehri-vəfada əsərin yox sənin.

Qız: Mən sənini yarı deyiləm, ay oğlan
Bağçada barın deyiləm, ay oğlan.

Göründüyü kimi, mahnının mətnində gənc oğlan və qızın zarafat şəkildə dialoqu verilmişdir. Mahnının melodiyasında paralel olaraq mətndəki əhval-ruhiyyə və emosiyalara uyğundur. Melodiyanın əsasını “Şur” məqamı təşkil edir. Məlumdur ki, bu məqam dinləyicidə şən, lirik əhval ruhiyyə yaradır.

Melodiyanın canlı və oynaq ritmi bu əhval ruhiyyəni daha da gücləndirir.

Beləliklə, melodiya emosional durumu, sözlər isə bu emosiyayı yaradan cəhni təsvir edir.

Qeyd edək ki, heç də bütün mahnılarda mətn ilə melodiyanın emosional məzmunları paralel olmur. Elə mahnılar vardır ki, orada mətn ilə melodiya üst-üstə düşmür və ya melodiyanın emosional təsiri mətndən daha güclü olur.

Məsələn, "Yarın bağında" adlı məşhur xalq mahnısının mətninə diqqət edək:

Yarın bağında üzüm əsgəri,
Bağın yanından həzin səs gəlir.
Saq ol gəl, var ol gəl,
Sən mənə mehman ol gəl.

Bu mətndə emosional ovqatı müəyyən etmək çox çətindir. Mahnının emosional tonunu demək olar ki, yalnız melodiya verir. Şən və oynaq musiqi mahnıya məzhəkə xarakteri verir:

Eyni fikri "Küçələrə su səpmişəm" xalq mahnısı haqqında da demək olar. Burada yalnız dərin məzmunlu və çoxcəhətli melodiya mahnının emosional tonunu müəyyən edir. Mahnının mətni isə bu cəhətdən qeyri-müəyyəndir.

Küçələrə su səpmişəm,
Yar gələndə toz olmasın.
Elə gəlsin, elə getsin,
Aralıqda söz olmasın.
Samovara od salmışam
İstəkə qənd salmışam
Yarım gedib tək qalmışam
Sən olasan yarın canı.

Göründüyü kimi mahnının mətni çıxmaq şərti ilə yalnız son beyti təsvirdən ibarətdir. Halbuki, melodiya konkret emosional ovqat-kədər, qəm vardır.

Bəzi mahnılarda isə əksinə olur. Yəni sözlər poetik və emosional melodiya isə həmin ovqatı açma bilmir, hətta bəzi hallarda təhrif edir. Buna aşiq mahnılarında daha tez-tez rast gəlmək olur. Çünki bəzən aşiqlər melodiyanın emosional məzmununa uyğun gəlməyən mətnlərdən istifadə edirlər. Eyni vəziyyəti bəstəkar mahnılarında da müşahidə etmək olar. Məsələn Qəmbər Hüseynlinin "Kəndimiz" mahnısının (söz. Zeynal Xəlillidir) melodiya ilə mətni bir-birinə uyğun gəlmir. Belə ki şerddə şən kənd həyatı təsvir edildiyi halda, melodiya qəmli intonasional askar hiss olunur. Eyni vəziyyəti Şəfiqə Axundova, Ağabacvı Rəyeva və s. bəstəkarların bəzi mahnılarında görmək

olar. Bu da adətən ondan irəli gəlir ki, bəstəkar (xüsusən həvəskar bəstəkar) mətnin ideya-emosional məzmununa dərinlikdən nüfuz etmir, onun yalnız üzündən görünən cəhətlərinə: səslənmə, metriritm və s. momentlərə istinad edir.

Beləliklə, mahnılarda musiqi ilə ədəbiyyatın, melodiya ilə sözlərin qarşılıqlı əlaqəsini – sintezini sxematik şəkildə aşağıdakı kimi göstərmək olar:

1) melodiya və ədəbi mətn eyni məzmunludur, eyni emosional ovqatlıdır:

Melodiya _____
Mətn _____

2) melodiya və ədəbi mətn müxtəlif məzmunlu, müxtəlif ovqatlıdır:

Melodiya _____
Mətn _____

3) melodiyanın emosional məzmunu ədəbi mətnə əsasən üstünlük təşkil edir:

Melodiya _____
Mətn _____

4) Ədəbi mətnin emosional məzmununu melodiya nəzərə üstünlük təşkil edir:

Melodiya _____
Mətn _____

Beləliklə, məqalədə forma və məzmun, formal konstruksiyalar nəzərə alınmaqla ədəbiyyatla musiqinin qarşılıqlı əlaqəsinin, ədəbi və musiqi obrazlarının sintezinin xüsusiyyətləri və s. məsələlər izlənməmiş, qoyulmuş problemin əhəmiyyəti əsaslandırılmış, musiqi və ədəbiyyatın sintezindəki xüsusiyyətlər araşdırılmış və nəticə olaraq bu xüsusiyyətlərin şagirdlərə öyrədilməsi metodikası verilmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. J.Qədimova "Musiqinin tədrisi metodikası" / Dərslik. Bakı: ADPU, 2007, 323 səh.
2. Р.Брамбо «Философы Древней Греции», Москва, 2010, 347 с.
3. Г.Ф.Гегель «Лекции по эстетике» в 2-х томах, СПб, 2007
4. Г.Э.Лессинг. «Лаокоон», Москва: Эксмо, 2012

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 04.07.2021

Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 16.09.2021

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 08.10.2021

Məqaləni çapa tövsiyə edən sahə redaktorunun (və ya üzvünün) adı:

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Nelli Abutidze

ADPU-nun Elmi Şurasının 15 aprel 2016-cı il tarixli 15 sayılı qərarı ilə çap olunur.